

The Cambridge handbook of phonology

Ed. PAUL DE LACY. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 708 lap

Fonológiával manapság, sőt az utóbbi néhány évtizedben világszerte nem kevés könyv foglalkozik. Még átfogó kézikönyv is létezett e témában, hiszen a fonológia kutatói számára a „handbook of phonology” mindeztidáig az 1995-ös, JOHN GOLDSMITH által szerkesztett, Blackwell kiadású „The Handbook of Phonological Theory” című kézikönyvet jelentette. Joggal felvetődhet tehát a kérdés, hogy van-e létjogosultsága ennek a viszonylag új keletű kézikönyvnek.

A már említett „The Handbook of Phonological Theory” megjelenése óta eltelt több mint tíz év alatt azonban jelentősen megváltozott a fonológiaelmélet, illetve fejlődtek, átalakultak a kutatási irányzatok. Amiben egyértelműen újít a „The Cambridge Handbook of Phonology”, az az, hogy a jelenleg egyik legnépszerűbb és legmodernebb fonológiai irányzatra, vagyis az optimalitáselméletre (Optimality Theory: OT) koncentrálna. A szerkesztő, PAUL DE LACY által megfogalmazott egyik cél éppen ez: betölteni a fonológiában a több mint egy évtizedes űrt, összegezni a manapság legfrissebb, legmodernebb kutatási irányvonalakat és bemutatni őket az optimalitáselmélet tükrében. A másik ok, amit még a kézikönyv megírásaként DE LACY megjelöl, az 1990-es évekhez viszonyított felfogásbeli különbség. A formalista szemlélet mára egyre inkább a funkcionalista felfogás felé mozdult: a fonológiai elméletekben egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a fonetikának: az artikulációs hatásoknak és az elemzés gazdaságosságának.

Mivel a kézikönyv huszonzét fős szerzői gárdával büszkélkedhet, azt gondolhatnánk, hogy sérült az egység, nehéz lehetett úgy megszerkeszteni a könyvet, hogy az összefüggő egésznek alkosson. Ám DE LACY és a többi szerző nem is az egységre törekedtek elsősorban, hiszen nem tankönyvnek készült a kézikönyv. Nincs központi témája, sőt olyan fejezetek sem, ami előfeltétele lenne más fejezetek megértésének, tehát nem feltétlenül kell az elejétől kezdeni és végigolvasni.

Ennek ellenére mégsem kaotikus a szerkezete, egyrészt egységbe foglalja korunk legnépszerűbb fonológiai irányzata, az optimalitáselmélet; másrészt pedig öt, jól elkülöníthető részre tagolódik a kézikönyv, amelyek további alfejezetekre bomlanak.

Bevezetesként a szerkesztő írásával indul, amelynek a címe: „Themes in Phonology”. PAUL DE LACY egy remek áttekintést nyújt nemcsak az optimalitáselmületről, hanem annak jelenkori fejlődéséről, illetve az ezzel kapcsolatos szakirodalmakról is. Azok számára, akiknek csak kevés vagy vázlatos ismeretük van az optimalitáselmületről, szinte nélkülözhetetlen ez a fejezet, hiszen segít megérteni a következőket, illetve elhelyezi őket egy tágabb összefüggésben. DE LACY rámutat arra is, hogy számos különböző kutatási irányzat létezik még az optimalitáselmületen belül is, tehát ez nem nevezhető egységes kutatási területnek, irányzatnak.

Ezután következik a tulajdonképpeni első rész, melynek címe „Conceptual Issues”, amely hat fejezetre oszlik. Az első kettő, ALAN PRINCE „The pursuit of theory” és MATTHEW GORDON „Functionalism in phonology” című írása két irányzatot, a formalizmust és a funkcionáliselmületet mutatja be. A funkcionáliselmület a formalizmussal szemben jóval nagyobb hangsúlyt fektet a fonetikával való kapcsolatra, és vizsgálja az artikulációs és perceptuális hatásokat is az optimalitáselmület keretében.

Az első rész következő fejezete KEREN RICE írása „Markedness in phonology” címmel. A szerző először arra világít rá, hogy miként definiálhatjuk, illetve használhatjuk a jelöltség fogalmát a fonológiában, illetve milyen szerepet játszik a jelöltség, mit tekinthetünk eredendően jelöltnek a fonológiai rendszerben. RICE azt is vizsgálja, hogy a jelöltség univerzális tényező-e a nyelvekben vagy nyelvspecifikus jelenség, vagy akár mindkét megközelítés igaz lehet-e rá. A fejezet érdekessége, hogy a szerző más alapokra helyezi a jelöltség fogalmát, mint a kézikönyv szerkesztője, DE LACY a 2006-os könyvében (PAUL DE LACY, *Markedness: Reduction and preservation in phonology*. Cambridge, 2006).

JOHN J. MCCARTHY „Derivation and the levels of representation” című fejezete azt a hagyományosan generatív fonológiai felfogást vizsgálja, miszerint létezik egy mögöttes és egy felszíni ábrázolás, és a közöttük lévő utat nevezzük levezetésnek. A mögöttes és a felszíni alak a reprezentáció szintjei, ám közöttük még számos szint létezik. De vajon hány szint van, és milyen szintek ezek? Ezekre a kérdésekre keresi MCCARTHY a választ.

A reprezentáció kérdései a következő fejezetben is folytatódnak. JOHN HARRIS „Representation” című munkája egy történeti áttekintéssel kezdődik: a szegmentumok és szupraszegmentumok reprezentálásának módjait mutatja be, kezdve a lineáris reprezentációtól (SPE) a nem-lineáris modellekig (pl. autoszegmentális fonológia). A szegmentumok és a prozódiai szerkezet reprezentációját a szerző külön kezeli. Az előbbin belül azt tárgyalja, hogy a megkülönböztető jegyek két- vagy egyértékűek-e. A prozódiai szerkezeten belül pedig elsősorban a szótag reprezentálásával foglalkozik.

Az első részen belül az utolsó DONCA STERIADE „Contrast” című fejezete. A szerző új megvilágításba helyezi a hagyományos kontraszt fogalmát. Mögöttes és felszíni kontrasztot-

kat mutat be, és összehasonlítja a korai generatív fonológia, a lexikális fonológia és az optimalitáselmélet felfogását.

A második rész a „Prosody” címet viseli, amely öt alfejezetre bomlik. Az első DRAGA ZEC írása „The syllable” címmel. A szerző először a szótag létét bizonyítja. Ezután rátér a szótag lineáris, majd pedig a hierarchikus szerkezetének vizsgálatára az OT keretein belül. Végül a szonoritással foglalkozik, és meghatározza a szonoritási küszöb fogalmát.

RENÉ KAGER „Feet and metrical stress” című fejezete először meghatározza, mi a hangsúly, és milyenek a „hangsúlyos nyelvek”. Ezután a hangsúly univerzális, vagyis minden nyelvben létező sajátosságait mutatja be, úgy mint kulminativitás és ritmus. A hangsúly formális reprezentációjakor bemutat különféle verslábakat, majd pedig azt tárgyalja, hogyan viselkednek, illetve hogyan elemezhetők ezek a verslábak az optimalitáselmélet keretében.

MOIRA YIP „Tone” című fejezete a hanglejtés, tonalitás természetével foglalkozik. Meghatározza, mit tekintünk tonális nyelvnek. Bemutatja a tonális jegyeket, majd ezek autoszegmentális reprezentációját. Ezen kívül a tonalitást tárgyalja az optimalitáselmélet keretein belül is. Munkájában főként bantu és kínai nyelvi példákat mutat be.

CARLOS GUSSENHOVEN „Intonation” című fejezete erősen kapcsolódik az előző fejezethez, hiszen szintén a tonalitással foglalkozik, bár GUSSENHOVEN főként az intonáció dalami aspektusainak reprezentációjára koncentrál. Tárgyalja a négy leggyakoribb hanglejtési tendenciát: köztük a késleltetést (declination) és csúcsetolást (peak delay), valamint történeti áttekintést is nyújt az intonáció korai reprezentációjától egészen az autoszegmentális fonológia terjedéséig, illetve az optimalitáselméletig.

A „Prosody” című rész utolsó fejezete PAUL DE LACY összefoglaló írása „The interaction of tone, sonority, and prosodic structure” címmel. Azt mutatja be, hogy az előző fejezetekben tárgyalt szupraszegmentális tényezők nem különálló jelenségek, hanem hatnak egymásra. A szonoritás és a hanglejtés interakcióját egy új-guineai nyelv, a takia példáján keresztül mutatja be, ahol megfigyelhető az ún. szonoritás által vezérelt hangsúly.

A harmadik rész címe: „Segmental phenomena”, amely négy fejezetet tartalmaz. Az első T. A. HALL munkája „Segmental features” címmel. A szerző a fonológiai jegyekkel foglalkozik. Elsőként a létjogosultságukat bizonyítja, majd pedig egy alapvető jegygeometriai modellt feltételezve három nagy csoportra osztva mutatja be a különféle fonológiai jegyeket: laringális, mód- és helyjegyek. A fejezet egyike azoknak, amelyek nem tartalmaznak optimalitáselméleti elemzéseket.

ERIC BAKOVIĆ „Local assimilation and constraint interaction” című fejezete egy – szinte minden nyelvben meglévő – jelenséggel foglalkozik, a helyhasonulással. Ez két szomszédos hang esetében figyelhető meg: az egyik úgy hat a másikra, hogy az vele képzési hely tekintetében azonosává válik. Ezt a jelenséget (beleértve a blokkolását is) tekinti át a szerző az optimalitáselmélet keretében.

DIANA ARCHANGELI és DOUGLAS PULLEYBLANK „Harmony” című tanulmánya a harmonia jelenségét vizsgálja. Ez abban különbözik a hasonulástól, hogy a harmonizáló elemeknek nem feltétlenül kell szomszédosnak lenniük egymással. A szerzők azt vizsgálják, hogy mely jegyek és milyen módon képesek harmonizálni az egyes nyelvekben. A fejezet nagyszerű összefoglalása a harmonia jelenségének optimalitáselméleti keretek között.

A harmadik rész utolsó fejezete, JOHN D. ALDERETE és STEFAN A. FRISCH munkája a „Dissimilation in grammar and the lexicon” címet viseli. A disszimiláció azt jelenti, hogy két hasonló szerkezetű hang nem állhat egymás mellett, vagyis elkerüli egymást a lexikonban.

A két szerző ezt a jelenséget mutatja be – rendkívül sok példán keresztül szemléltetve – különféle elméleti keretekben (autoszegmentális fonológia, optimalitáselmélet).

A negyedik rész az „Internal interfaces” címet viseli, és ugyancsak négy fejezetet tartalmaz. Az első JOHN KINGSTON írása „The phonetics-phonology interface” címmel. A régebbi nyelvészeti kutatásokban a fonetikát teljesen kizárták a fonológiai reprezentációkból, a két területet elkülönítve kezelték. KINGSTON azonban azt állítja, hogy a fonetika segíti a fonológiát, mégpedig három relációban is: segít meghatározni a megkülönböztető jegyeket, megmagyarázza a fonológiai szerkezeteket és a hangváltozásokat, és végül a fonetika biztosítja a fonológiai reprezentációk kivitelezését. E három terület köré csoportosul az egész fejezet.

HUBERT TRUCKENBRODT „The syntax-phonology interface” című tanulmánya a fonológiai szerkezet és a szintaktikai frázisszerkezet egymásra hatását, összefüggéseit vizsgálja, vagyis azt, hogy a frázisstruktúra a fonológiai reprezentáció mely elemeit és hogyan befolyásolja. Főként angol, német és holland nyelvű példákat vizsgál az optimalitáselmélet keretei között.

ADAM USSISHKIN „Morpheme position” című írásának központi gondolata, hogy miként befolyásolja a fonológia a morfémák elhelyezkedését. A szerző az affixumokkal foglalkozik, amelyek többnyire pre- vagy szuffixum pozícióban jelennek meg. Ám léteznek infixumok is, amelyek nem az elejére, nem is a végére, hanem a morféma közepébe ágyazódnak be. USSISHKIN tagalog és ulwa nyelvi példákkal szemlélteti és igazolja, hogy az optimalitáselmélet keretein belül az infixumok is pre- vagy szuffixumnak tekinthetők.

A negyedik rész utolsó fejezete, SUSANNE URBANCZYK „Reduplication” című tanulmánya MCCARTHY és PRINCE 1995-ös „Korrespondenciaelméletét” (Correspondence Theory, 1995) követi. A reduplikáció egy szóalakítási folyamat, amelyben a szó vagy frázis egy részét vagy az egészet megkettőzzük. URBANCZYK a kettőzés fonológiai aspektusait vizsgálja optimalitáselméleti keretben.

Az utolsó, ötödik rész az „External interfaces” címet viseli, és öt fejezetet tartalmaz. Az első RICARDO BERMÚDEZ-OTERO írása „Diachronic phonology” címmel. A szerző a történeti hangváltozások természetét mutatja be előbb a generatív, majd pedig a funkcionista fonológia szemszögéből.

Kapcsolódik hozzá ARTO ANTTILA „Variation and optionality” című fejezete, amelyben a szerző a történeti változásokat a szavak különféle kiejtési formáinak előfeltételeként szemléli. A diakrón változások okait kutatja, amelyek belsők (nyelven belüliek) és külsők (nyelven kívüliek) egyaránt lehetnek. A fonológiai változások három fő jelenkori megközelítést tárja elénk, természetesen mindegyik feltételezi az optimalitáselméletet.

PAULA FIKKERT „Acquiring phonology” című írása azt vizsgálja, hogy miként sajátítja el a gyermek a nyelvet, azon belül is a fonológiai reprezentációkat, illetve a teljes fonológiai rendszert. Kiválóan mutatja be az eddig e területen végzett kutatások álláspontjait, a klasszikus generatív fonológiától kezdve egészen az optimalitáselméletig. A szerző arra is rávilágít, hogy a különböző anyanyelvű gyerekek nem feltétlenül ugyanolyan lépésekben sajátítják el nyelvük fonológiáját.

BRUCE TESAR „Learnability” című fejezete szintén az anyanyelv-elsajátítással foglalkozik. A váz itt is az optimalitáselmélet, a szerző pedig összefoglalja a nyelvtanulási algoritmusokat, illetve a sorba rendezendő univerzális korlátokat az optimalitáselmélet keretében.

A kézikönyv utolsó fejezete BARBARA BERHARDT és JOSEPH PAUL STEMBERGER munkája „Phonological impairment in children and adults” címmel. A fejezet különlegessége, hogy ez az egyetlen írás a kézikönyvben, amely nem a „normális” beszéddel foglalkozik.

Nem-tipikus, vagyis valamilyen módon sérült gyermekek, illetve felnőttek fonológiai fejlődését mutatja be rendkívül alaposan és rendszerezetten.

A „The Cambridge Handbook of Phonology” nagyon alaposan és gondosan megszerkesztett kézikönyv. Bár mind az öt fő rész a fonológia más-más területére fókuszál, és a különféle fejezetek a fonológiai problémakörök széles tárházát kínálják számunkra, az egyes tanulmányok között mégis találhatunk oda-vissza utalásokat és számos összefüggést is. Az összes fejezet jegyzetekkel, gazdag szakirodalmi ajánlással zárul, s a legtöbb végén konklúziót, összefoglalást is olvashatunk. A kötet legvégén pedig részletes tárgy- és névmutató, valamint irodalomjegyzék áll a rendelkezésünkre, segítve a további kutatómunkát.

Jól tematizált, nagyszabású mű – jó tipográfiával és könnyen átlátható szerkezettel –, amely valóban betölti azt az űrt a fonológiában, amelynek a betöltésére vállalkozott. Ami mégis hiányérzetet kelthet az olvasókban, az az, hogy egyetlen fejezete sem koncentráltan specifikusan az egyes nyelvek vagy nyelvcsaládok fonológiájára, jobbára csak univerzális kérdéseket érint.

Rendkívül átfogó képet kapunk azonban a mai modern fonológiai elméletekről, irányzatokról, részletesen betekintheünk az optimalitáselmélet világába, és akár ihletet is meríthetünk belőle a jövőbeni kutatásainkhoz. Széles olvasóközönségnek készült: az egyetemi hallgatóktól kezdve egészen a fonológiában már jártas kutatókig, mindenki nagy haszonnal forgathatja ezt a tudományos igényű kézikönyvet.

DÓRYNÉ ZÁBRÁDI ORSOLYA